

ВЕДОМСТВО АРАЛЫК ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ
10.02.200

Кол жазма укугунда
УДК 82/ 821. 0

Сыдыкова Толгонай Көчкөнбаевна

**Барпы Алыкуловдун
чыгармаларындагы диалектизмдер**

Адистиги 10.02.01. – Кыргыз тили

Филология илимдеринин кандидаты деген окумуштуулук
даражасын алуу үчүн жазылган диссертациянын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

БИШКЕК- 2003

Иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык университетинин Мамлекеттик тил жана маданият институтунун Кыргыз тили кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчиси: Кыргыз Республикасынын ИУАнын корреспондент-мүчөсү, филология илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын илимине эмгек сиңирген ишмери
Т.К. Ахматов

Расмий оппоненттери: **Ш.Ш. Сарыбаев**, филология илимдеринин доктору, профессор;
Ж. Жумалиев, филология илимдеринин кандидаты, доцент

Жетектөөчү мекеме: Кыргыз - Кувейт университетинин Тилдер кафедрасы

Иш 2003-жылдын 24-апрелинде саат 15.00де Филология илимдеринин доктору (кандидаты) даражасын ыйгаруу боюнча Ведомство аралык Д.10.02.200 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.

Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а, ИУА, ТИИ.

Диссертация менен Кыргыз республикасынын ИУАсынын Борбордук илимий китепканасынан таанышууга болот.

Автореферат 2003-жылдын 19.03 жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты

Г. Жамашева

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Кыргыздын улуттук лексикасы жана маданият системасы – жергиликтүү тилдик, этнографиялык процесстин органикалык уландысы. Дал мына ошондуктан, диалектилик өгө татаал көрүнүштү боюна сиңирген, көркөмдүк деңгээлде турган Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы лингвистикалык жана лексикалык бирдиктерге кеңири анализ жүргүзүп, алардын көркөм чыгармадагы диалектилик мүнөзүн, табиятын ачып берүү өзгөчө татаал, бирок илим үчүн синхрондуу планда болсо да, диахрондуу планда болсо да бөтөнчө керектүү болуп саналат.

Ал эми элдик лексиканын жаралышы менен калыптанышына жана көркөмдөлүшүнө элдин, сөз устаттарынын салымы өзгөчө болот. Дал мына ошондуктан көркөм чыгарманын тилине, сөз каражаттарына иликтөө жүргүзүү иши өзгөчө илимий түйшүктүү аракеттердин катарына кирет да, бөтөнчө бир филологиялык кызыктуу, маанилүү жана актуалдуу маселе катарында турат.

Кандай гана адабий чыгарма болбосун, анын өзөгүндө тил жатат. Демек, тил чыгармага ой жаратып, аны бекемдеп, коштоп, көрк берип, элге жеткирип турат. Мындан анын өмүрү, аткарган кызматы аныкталат. Ал эми жазуучунун лексикалык байлыгы жана стили, көркөмдүк чеберчилиги элдик тилдик байлыкты кандайча билгичтик, кыраакылык, сезгичтикте пайдалана алгандыгы аркылуу тастыкталат.

Теманын актуалдуулугу. Азыркы кезде кыргыз коомчулугуна белгилүү болгондой, кыргыз адабий тили – өзүнүн табигый кыртышында диалектилери менен говорлорунун базасында түптөлүп, активдүү толуктоо менен улантылып, өркүндөп бара жаткан маданий-социалдык процесс. Мындай көрүнүштөн кыргыз адабий тилинин өнүгүп-өсүш абалынан, жагдайынан, турмушта ишке ашып, реализацияланып жаткандыгынан кабардар болобуз.

Диалектилик лингвистикалык өзгөчөлүктөргө, анын ичинде көркөм чыгармалардагы диалектизмдерге (ошондой эле Барпы Алыкуловдун ырларындагы диалектилик көрүнүштөргө да) болгон мамилени кыргыз диалектологиялык изилдөөлөрүндөгү алгылыктуу салттарды сактоо жана чыгармачылыкта улантуу менен жаңы илимий деңгээлде, усулдук багытта, филологиялык өңүттө кароо мүмкүндүгү, маселеси коюлат. Мындан биз алынган теманын кыргыз тил таануу илимдеги эң олуттуу, изденүүчү актуалдуу маселелерде экендигине ынанабыз.

Илимий максаты – Барпы Алыкуловдун чыгармачылык өзүнчөлүгүн (индивидуалдуулугун), тилдик байлыгын жана бөтөнчөлүгүн, көркөм лабораториясын, кыргыз көркөм мурасында ээлеген ордун көрсөтүү.

Ошентип, максатты ишке ашыруу үчүн алдыга төмөндөгүдөй милдеттер коюлат:

- ✓ акындын чыгармаларына лингвистикалык өчүттөн анализ жүргүзүү;
- ✓ автордун ойду бере билүү үчүн элдик лексикалык байлыкты пайдалана билишин аныктоо;
- ✓ акындын тилдик-лексикалык байлыгынын кыргыз диалектилерине жана кыргыз адабий тилине болгон катышын тактоо;
- ✓ кыргыз элдик тил менен Барпы Алыкуловдун ырларындагы диалектилик-текстологиялык бөтөнчөлүктөрдүн болушунун негизги себептерин көрсөтүү.

Изилдөөнүн методу жана принциптери

Изилдөөнүн максатына ылайык азыркы кездеги (ошондой эле салттуу тил илиминдеги) изилдөөлөрдү, жалпы тил илиминин теорияларын жетекчиликке алып, диссертацияда баяндоо, сыпаттоо, салыштыруу усулдарын пайдаландык. Изилдөөдө салыштырма-тарыхый, статистикалык, стилистикалык ыкмаларды да колдондук.

Диссертациянын материалы

Биз Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы диалектилик өзгөчөлүктөргө иликтөө жүргүзүүдө анын ар бир ырына эмес, чыгармачылыгындагы типологиялык көрүнүштөр арбыныраак сакталган, диалектилик кыртышты кармап турган, автордун өзүнчөлүгү менен өзгөчөлүгүн көбүрөөк чагылдырган. Кыргыз Республикасынын илимдер улуттук академиясынын Манас таануу жана көркөм маданияттын улуттук борборундагы кол жазмалар фондусунда сакталып турган, «Кулмурза менен Аксаткын» (инв. 198, д.1), «Алайдын көрүнүшү» (инв. 424/213), «Барпынын арманы» (инв. 190/401, д.3), «Умсунум» (инв. 190/401, д.3), «Мөлмөлүм» (инв. 424а/213), «Моймолум» (инв. 424/213), «Буракжан» (инв. 188/1399), «Аккан суу» (инв. 198/410) деген кол жазмаларын (түп нускаларын) пайдаландык, ошондой эле, «Дүйнө сен», «Мөлмөлүм» деген жарыяланган чыгармаларын жана Барпы Алыкуловдун 1984, 1995¹-жылдары басылып чыккан жыйынтыктарындагы айрым маалыматтарды да пайдаландык.

Диссертанттын 1990-2002-жылдары Өзгөн районунун аймагынан (бөтөнчө, Акжар, Какыр ж. б. кыштактардан) топтогон диалектилик материалдары да керектелди.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы

Кыргыз диалектилеринде учураган диалектилик лексиканын мүнөздүү көрүнүшү катары сакталган, көркөм текстке өткөн жана көркөм

¹ Барпы Алыкуловдун 1995-жылы басылып чыккан китеби лингвистикалык жактан караганда илимий анализдин алгачкы элементи байкалат. Ошондон улам биз анын кээ бир мисалдарын, маалыматтарын өз ишибизге пайдаланууну эп көрдүк.

текст статусу менен жашап жаткан, ошол эле учурда диалектилик жана говордук өзгөчөлүктөр алгачкы ирет бир илимий монографиялык изилдөөнүн объектиси катары атайын колго алынып, такталган жана бай материалдын негизинде монографиялык изилдөөнүн өзөгү болду. Кыргыз тилинин тилдик диалектилик каражаттарынын көркөм чыгармада пайдаланышы, колдонулушу лингвистикалык жана табигый-лингвистикалык шартка ылайык жашашы белгилүү болду.

Диссертациянын теориялык мааниси

Кыргыз тилинин, кыргыз адабий тилинин, диалектилик өзгөчөлүктөрүн изилдөө, жалпы эле кыргыз тил илиминин өнүгүү мыйзам-ченемдеринин аныктап-тактоого теориялык өбөлгө түзөрү талашсыз. Муну менен катар диалектологиялык лингвистикалык карталарды түзүүгө, жалпылап жыйынтык чыгарууга жол ачат. Ушундай эле маселелерди жалпы филологиялык, лексикологиялык деңгээлде кароого түрткү берүү менен, изилдөө алкагын кеңейтүүгө, көркөм текст менен жанаштырууга багыттайт. Кыргыз жазма адабий жана оозеки тил маданиятына, стилистикасына кызыккандарга да пайдасы бар экендигин белгилөөгө болот.

Кыргыз тилинин жазылып жаткан, жазыла турган тарыхын аныктоо жана аны жаңы баскычка, деңгээлге алып чыгууга жол ачат.

Диссертациянын практикалык мааниси

Изилдөөдөн алынган жыйынтыктарды кыргыз диалектологиясы, кыргыз көркөм текстти жана кыргыз лексикографиясы менен ономастикасы боюнча окуу китептерин, окуу куралдарын, ар кандай окуп – үйрөнүү багытындагы программаларды түзүүдө колдонууга болот. Ошондой эле:

- ✓ диалектологиялык сөздүктөрдү жана кыргыз тилинин диалектологиялык атласын түзүүгө керек;
- ✓ Барпы Алыкуловдун чыгармаларын окутууда, көркөмдүк даражасын көрсөтүүдө керек;
- ✓ Барпы Алыкуловдун чыгармаларын түшүндүрмөлүү сөздүгүн түзүүдө керекке жарайт;
- ✓ Барпы Алыкуловду – залкар, классик акынды окутууда атайын курстар менен семинарларда пайдасы тиет;
- ✓ кыргыздын улуттук лексикалык фондун/банкын түзүүгө жардам берет, салым кошот;
- ✓ кыргыз филологиясындагы көркөм каражаттарды аныктоого, алардын кызматын билүүгө көмөк көрсөтөт.

Диссертациянын материалынын жарык көрүшү

Алынган темага байланыштуу авторлошуп жазылган 2 китебибиз, бир программабыз жана бир нече макалабыз жарык көргөн. (Бул

тууралуу иштин аягындагы «Диссертация боюнча жарык көргөн эмгектери» деген бөлүнүштү караңыз).

Иштин апробациясы. Диссертация И. Арабаев атындагы КМПУнун Мамлекеттик тил жана маданият институтунун «Кыргыз тили» кафедрасында (2002-жылдын 20-февралында), КР ИУАсынын Тил илими институтунда (2002-жылдын 4-октябрында) талкууланган, жактоого сунуш кылынган.

Диссертациянын материалы боюнча автор 1996-2003-жылдардын аралыгында КМПУда болуп өткөн профессор-окутуучулардын илимий-теориялык жана практикалык конференцияларында доклад жасаган. Ошондой эле төмөндөгүдөй эл аралык, мамлекеттик конференцияларда да темага байланыштуу доклад жасаган:

«Мамлекеттик тилдин 10 жылдыгына арналган: «Кыргыз тили кечээ, бүгүн жана эртең» деген эл аралык илимий-практикалык конференцияда» (Бишкек, 1999, 21-октябрь);

«Улуу жибек жолу: кечээ, бүгүн, эртең» (Бишкек, БГУ, 2001, 26-27-август);

«Мамлекеттик тилди окутуунун абалы жана проблемалары» (Бишкек, 2001, 23-сентябрь);

«К. Сартбаевдин 90 жылдыгына арналган илимий-практикалык конференцияда» (Бишкек, 2001, 30-октябрь);

«Касым Тыныстан уулунун 100 жылдык мааракесине арналган эл аралык илимий-теориялык конференцияда» (Бишкек, Каракол, 2001, октябрь, ноябрь).

«Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн 2200 жылдыгына карата «Тил тагдыры-эл тагдыры» деген эл аралык илимий конференцияда» (Б., 2003, 20-21-февраль).

Диссертациялык эмгек «Киришүүдөн», негизги үч баптан, жыйынтыктардан, «Пайдаланылган адабияттар», «Тиркемелер» деген бөлүктөрдөн, кыскартуулардан турат.

Киришүү бөлүгүндө алынган теманын актуалдуулугу, максаты менен милдети, илимий жаңылыгы, илимий-теориялык жана практикалык мааниси, кыргыз диалектологдору, аларга диссертанттын мамилеси, Барпы Алыкуловдун чыгармаларын изилдөөдөгү текстологиялык аракеттер тууралуу баяндалат.

Диссертациянын I бабы – «Фонетико-морфологиялык диалектизмдер» деп аталып, анын 1-бөлүгүндө фонетикалык диалектизмдер каралат, чечмелеп айтканда, фонетикалык деңгээлдеги диалектизмдер дегенде биз көбүнчө фонетикалык диалектизмдерге жана фонетикалык варианттарга токтолдук. Бул жерде бул же тигил сөздүн тыбыштык түзүлүшүнө, синхрондуу абалына назар салдык. Демек, кыргыз тилинин түштүк диалектилеринин, анын ичинде ичкилик диалектисинин тыбыштык системасына, структурасына, алардын сегменттик жана суперсегменттик көрүнүштөрүнө жалпы токтолдук.

Иштин I бабынын 2 - бөлүгүндө – «Морфологиялык диалектизмдерде» Барпы Алыкуловдун чыгармаларында жолуккан жана ичкилик диалектисинин типтүү грамматикалык өзгөчөлүктөрүн чагылдырган көрүнүштөргө синхрондуу планда көңүл бурулат да, ишенимдүү, далилдүү маалыматтар менен коштолуп, тийиштүү мисалдар менен шөкөттөлөт. Морфологиялык диалектизмдердин көркөм чыгармаларда, ичкилик диалектисинин өкүлүнүн эмгектеринде орун алышы – мындан мурдагы ушул багыттагы изилдөөлөрдүн фактыларын ынанымдуу экендигин ырастайт. Мындай маалыматтар лингвистикалык көрүнүштөрдүн системалуу ырааттуулугунун алкагында экендигин айгинелейт.

Иштин I бабында (жалпы жонунан диалектилик өзгөчөлүктөргө) лексикалык өнүгтөн назар таштоого аракеттенип, акындын ырлары (диалектилик текст катары да, поэтикалык текст катары да) ичкилик диалектисинин өзгөчөлүгүнүн курчамындагы көрүнүш экендигин айтууга аракеттендик.

Иштин «Лексикалык диалектизмдер» деп аталган 2-бабы 6 бөлүктөн турат. Анын – «Нагыз лексикалык диалектизмдер» деп аталган биринчи бөлүгүндө Барпы Алыкуловдун чыгармаларында жолуккан өзүнчө диалектилик лексиканын системасына кирген накта лексикалык диалектизмдер талдоого алынат. Мисалдар:

Азалда – башында, мурда, эң оболу, алгач, ириде, таңда/таң заарда:

Шууулдаган көп жыйын, досум,

Шам чырагы Кулмурза, досум.

Шундай болот азалда, досум,

Кыз ынагы Кулмурза, досум.

(инв. 198, д.1, 15-б., 71-72-куплет).

Азали [дэдли – Т. С.] – ар дайыма, ар качан, мурда эле, башынан эле, тынбай, тынымсыз, үзгүлтүксүз, токтоосуз:

Жаңыдан көрдүм жайында, досум,

Акаларим [дкдлдрим – Т. С.] пайында, досум.

Атамдын түшкөн назары [ндэдри – Т. С.], досум,

Андашат сени азали [дэдли – Т. С.], досум.

(инв. 198, д.1, 16-б., 75-куплет).

Пышман – азап, түйшүк, кордук, көргүлүк, машакат:

Булбулдар сайрайт мукамда, досум,

Жөнөгүн калбай **пышманга**, досум.

(инв. 198, д.1, 19-б., 92-куплет).

Сабын – кайгы, азап, муң, зар, күйүт:

Көң тагидан [тдгидн – астынан – Т. С.] табылар, досум,

Аксаткын ыйлап **сабынар**, досум.

(инв. 198, д.1, 24-б., 115-куплет).

Обжол – от алуу, кыймылга келүү, чыңалуу:

Кара май [керосин – Т. С.] менен обжолгон,
Трактыр [тырактыр – Т. С.] чери жазылат.
(инв. 188/399, 164-б.).

Барпы Алыкуловдун чыгармаларында көп жолуккан (ошондой эле элдик оозеки кепте, айрым акын-жазуучулардын деле чыгармаларында учурап калган) ойрот деген лексикалык бирдикти алсак, ал кыргызча сөздүктөрдөн жана кеңири мааниде колдонула бербейт. Мындай көрүнүш иштин 2-бабынын 1-2-бөлүктөрүндө арбын кезигет. Биз талдоого алган сөздүн 9 мааниси белгиленген. Акындын ырынан текст ичинде 2-мисал:

Олуттуу [олуттуу – Т. С.] жигит ким сендей, досум?
Ойротто күйгөн ким мендей, досум? (Барпы, 1984, 120-б.)
Той-ашта жүрүп үйрөнгөн,
Токтогулдун өрнөгүн.
Он тогуз жаш улуу эле,
Ойротто андай көрбөдүм (Барпы, 1995, 296-б.).

Өйдөдөгүдөй топко кирген сөздөр сан жагынан бир топ. Алар Барпы Алыкуловдун кол жазмаларында да, жарык көргөн эмгектеринде да арбын. Ошону менен катар эле алар диалектилик, болгондо да ичкилик диалектисинин тилдик байлыгы иретинде да кызыгууну жаратат.

2-баптын «Семантикалык диалектизмдер» деген 2-бөлүгүндө Барпы Алыкуловдун чыгармаларында учураган, бирок адабий тилге, жалпы элдик тилге, түшүнүккө, салыштырмалуу алганда, негизинен сөздүн маанисине көңүл бурулат. Мындай диалектизмдер тыбыштык түзүлүшү боюнча адабий тилге туура келет да, мааниси боюнча бөтөнчөлөнөт. Аларга көңүл бурууда ушул жобо эсепке алынат. Андай топтогу сөздөрдүн айрымдары:

Өзөлөнүү – өзгөчө кумарлана аракеттенүү, жан-дили менен берилүү, ашыктык ышкына кабылуу:

Кыйнаганың койбодуң, досум,
Өз алган жарың бар туруп, досум.
Өзөлөнүп ойнодун, досум,
Өрттөнгөнүң койбодум, досум.

(инв. 198, д.1, 18-б., 88-куплет).

Мындай өзөлөнүү деген сөздү Х. Карасаевдин «Орфографиялык сөздүгүндө» (1983, 372-б.): «өзөлөн-боздо», «Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө (1969, 479-б.):» катуу ыйлоо, кошуп өксөп ыйлоо, абдан катуу кайгыруу»; К. К. Юдахиндин «Кыргызча-орусча сөздүгүндө» (1965, 588-б.): «1. рыдать, голосить; 2. сетовать, убиваться, горевать; 3. предаваться чему-либо» деп берилген.

Гошоло – [копшоло – Т. С.] – тымызын, акырын, шек алдырбай, эч кимге шек билдирбей; өтө кылдаттык менен аракеттенүү:

Жылга менен жылып кел, досум,
Жыла басып кирип кел, досум.
Голот [көлот – Т. С.] бир менен кирип кел, досум,
Гошоло [копшоло – Т. С.] басып кирип кел, досум.
(инв. 198, д.1, 15-б., 71-72-куплет).

«Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө» (1969, 333-б.) копшо деген этиш сөзгө: «1. Бошотуу, козголтуу, кыймылдатуу, жылдыруу; 2. Өтмө: жылмалоо, сулуулоо, тегиздөө» деген мааниси камтылган. К. К. Юдахиндин «Кыргызча-орусча сөздүгүндө» (1965, 405-б.): «копшо – 1. обстругивать, соскабливать, подчищать; 2. перен. обрабатывать; 3. копшу сөзү менен бирдей» деп белгиленген.

Шывала – мыкаачылык кылуу, зулумдук көрсөтүү, зомбулук жасоо:
Кызыл белес, кыйа жол,
Айдайсың [дйддйсиң – Т. С.] мени кубалап.
Атанды жыга чаптымбы,
Мынча урасың шывалап?
(инв. 190/401, д.3, 221-б.).

Зорой – 1. чоңой; 2. сөөгү катуу, бой жетүү; 3. жигит болуу, эр жетүү:

Талашып эмчек эмишкен,
Тепкилешип зоройгон (инв. 188/399, 217-б.).
Чомо чыкты чоройуп,
Өзүдөн өзү зоройуп (инв. 190/401, д.3, 259-б.).

Ж. Мукамбаевдин «Кыргыз тилинин диалектологиялык сөздүгүндө» (1976, 679-б.): «Зорой-чоңой маанисинде Өзгөн, Баткен аймактарында колдонулат».

Устукан – (кишинин) мүчөсү, мүчөлөрү, дене түзүлүшү, кишинин морфологиясы:

Устуканын упурап,
Жаткан жериң топурак (инв. 188/399, 229-б.).

Өйдөдөгүдөй топторго кирген сөздөргө омонимдүүлүк, көп маанилүүлүк, синонимдүүлүк да мүнөздүү. Демек, алар өздөрүнүн маанилик катышы боюнча бир эле мезгилде жакындашат жана айырмаланат. Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы лексикалык маалыматтарга таянсак, анын чыгармаларындагы сөздөр диалектологиялык, түшүндүрмө, котормо ж. б. сөздүктөрдөн орун алууга тийиш.

«Этнографиялык диалектизмдер» диссертациянын 2-бабынын 3-бөлүгүн түзөт. Анда этнографиялык мүнөздөгү көрүнүштөргө назар салынат: Моз чепкен – чепкендин бир түрү:

Таза кийим моз чепкен (инв. 188/399, 183-б.).

Арчы алуу – бир үй-бүлө экинчи үй-бүлөгө уйларынын (же уюнун) сүтүн убактынча (бир-эки жолу ченеп берип, кайра ченеп алуу) аракетин. Бул көбүнчө уйдун (ошондой эле койдун, кээде бээнин кымызын да) сүтү азайып, тартылып, байып калган мезгилде – күзүндө жүргүзөт:

Арчалышып [арчы алышып – Т. С.] сүт берген
(инв. 188/399, 241-б.).

Өйдөдөгү сөзгө жакын лексикалык бирдикти Ж. Мукамбаевдин “Кыргыз тилинин диалектологиялык сөздүгүнөн” (1972, 103-б.) учуратабыз: “Арчы I сүл. эск. I. саан азайган кезде бир нече үй өз ара биригип, уйларды өз ара бир-эки күн бирөө, дагы бир-эки күн экинчиси, анан үчүнчүсү саап, сүтүн, майын, жыйнап алуусу”.

Биздин баамыбызда, арчы (же арчы алуу) – бул тилдик тарыхый жана этнографиялык факты. Эгерде бул сөзгө – этнографиялык диалектизмге тарыхый – этнографиялык өңүттөн баа берсек, биринчиден, мындай көрүнүштүн элибиздин турмушунда болуп, анын изи биздин күнгө жеткендигин; экинчиден, биргелешип аракеттенүүнүн артыкчылыгын сезгендигин жана мындайча биргелешип аракеттенүү жолу менен азык-түлүк (сүт азыктарын) даярдоонун эффективдүүлүгүнө, артыкчылыгына жогору баа бергендигин, ынангандыгын билебиз.

Илативд – I. кыз-кыркындар мурдуна (айрыкча бир таноосуна) тагынган сөйкө; 2. кооздук:

Безилдедим ырактан [ыраактан – Т. С.],
Илативаң [илдтивдң – Т. С.] тилдадан
[тилдддн-дилдеден – Т. С.] (инв. 188/399, 99-б.).

Бул сөзгө байланыштуу кыргыз тили боюнча лексиграфиялык эмгектерде төмөндөгүдөй маалыматтар бар: Ж. Мукамбаевдин “Кыргыз тилинин диалектологиялык сөздүгүндө” (1976, 697-б.): “Илдитивд жерг., эск. Мурундун таноосуна тагылчу сөйкө-сымал кооздук”; Х. Карасаевдин “Камус налаасында” (1996, 340-б.): “Илатива/илябтиба – кээ бир чыгыш өлкөлөрүндө келин-кыздар мурдунун бир таноосуна тагылуучу алтын сырга”...

Өйдөдөгү маалыматтарга таянсак, биздин баамыбызда, бул затты алгачкы убакта мурунда оорусу бар киши (мурдундагы оорусун дарылоо, айыктыруу үчүн) алтындан таккан болушу керек. Ал кооз көрүнүп, адамга көрк берип, анан бара-бара кооздук буюмуна айланып кетиши ыктымал.

Мындай этнографиялык диалектизмдер Барпы Алыкуловдун эмгектеринде – кол жазмаларында да, жарык көргөн эмгектеринен да орун алган. Биздин милдет, мүмкүнчүлүктүн чегинде, тарыхтын агымында, этнографиянын багытында баяндап берүү. Андай аракеттерди ишибизде жасадык, терминдерди мисалдар менен шөкөттөдүк.

Иштин 2-бабынын 4-бөлүгүндө “Фразеологиялык диалектизмдерде”² азыркы учурда дүйнө маданиятында, филология жаатында, көп тилде көркөм адабиятта, диалектилерде фразеологизмдерди изилдөө учурдагы актуалдуу, ошондой эле олуттуу, маанилүү маселелерден болуп саналат.

Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы фразеологизмдер бир жагынан – автордун жекече чыгармачылык өзгөчөлүгү, потенциалдуу аракетин, көркөм лабораториясы менен байланышкан болсо; экинчи жагынан – кыргыз диалектилериндеги көркөм сөз каражаттарды иликтөө иштерин ичине камтыйт; үчүнчү жагынан – тил менен адабияттын тогошкон жеринде турган, ошол эле учурда оозеки да, жазма да маданиятка тиешеси бар, ары татаал, бирок бөтөнчө баалуу проблеманы кучагына алат.

Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы фразеологизмдер:

Жазыбыз жаны болгондо – он гүлүбүздүн бир гүлүбүз ачыла баштаганда, турмушка эмитен кадам таштаганыбызда:

Жазыбыз жаны болгондо, досум,
Жаңыдан журтка конгондо, досум.

(инв. 198, д.1, 1-б., 2-куплет).

Жүрөктүн башы муз болуу – капа болуу, көңүлү чөгүү, маанайы төмөндөө, көңүлү кайтуу:

Чакырып келген жеңемди, досум,
Катту [каттуу – каттуу – Т. С.] кагып кайтардың, досум.

Жеңе – айым кетти суз болуп, досум,

Жүрөктүн башы муз болуп, досум.

(инв. 198, д.1, 14-б., 66-куплет).

Сын туташып, бой муздоо (варианты – сын туташып, бой катуу) –

1. катып калуу, сенек болуу; 2. кыймылсыз, жансыз абалга айлануу:

1. Сулкуйуп жердин тагида [тдгидд – астында – Т. С.],

Сын туташып, бой муздап (инв. 188/399, 212-б.).

Сын туташып, бой муздап.

Катканыңа бир күйөм (инв. 190/401, д.3, 234-б.).

Бекинеө [бекинеө – Т. С.] жерге жөнөө [жөнөө – Т. С.] – өлүү, аркы дүйнөгө кетүү, жарыктык менен коштошуу:

Бепарбай атаң келгиче,

Бекинеө [бекинеө – Т. С.] жерге жөнөдүн.

(инв. 190/401, д.3, 283-б.).

Босого тиреп, бой жетүү – акыл – эси толуу, азамат абалга келүү, балалык курактан өтүү:

Босого тиреп, бой жетип,

Кызматыңды кылбадым

(инв. 190/401, д.3, 244-б.).

² Бүгүнкү күндө кыргыз фразеологиясына байланыштуу А. Сапарбаевдин («Кыргыз тилинин лексикологиясы», 1997), Ж. Мукамбаевдин («Кыргыз диалектологиясы жана фразеологиясы», 1998), А. Назаровдун («Художественные основы экспрессивности фразеологических единиц», 1985) ж. б. эмгектери жарык көргөн. Ошол эмгектердеги жоболорду ушул бөлүмдү жазууда пайдаландык.

2-баптын 5-бөлүгү “Синонимдик диалектизмдер” деп аталып, анда тилдик лексикалык кубулуштар менен бирдиктердин ичинен, сөздөрдүн маанилик катышы боюнча синоним статусу менен кызмат өтөп жаткан сөздөргө көңүл бөлүнөт.

Маанилеш сөздөр же синонимдик катарды түзгөн лексикалык бирдиктердин маанилери жакын болгонуна карабастан, алар стилистикалык маанилерине карай бири экинчисинен, экинчиси үчүнчүсүнөн өзгөчөлөнөт, кошумчалап айтканда, тексттин курчамында стилистикалык мааниге ээ болот да, ошол мааниси менен лексико-семантикалык табити такталып, өзгөчө боектуулук касиетин ачат.

Т. Аширбаевдин пикирине таянсак: “Синоним сөздөр көркөм чыгармада, публицистикалык стилдин көркөм жанрларында (көркөм очерк, фельетон), сүйлөшүү стилинде стилистикалык табиятын терең ачат жана ал аркылуу стиль жаратуучу касиетин көрсөтөт” (Т. Аширбаев, “Кыргыз тилинин стилистикасы”, 2-китеп, 2000, 115-6.).

Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы синонимдер тууралуу да ушуну айтууга болот. Ошону менен катар эле акындын мындай топтогу лексикалык бирдиктерди орду менен пайдаланып, ойду таамай тартуулоо үчүн аракеттенгендиги, жалпы элдик, диалектилик лексиканы мыкты билгендиги баамга учурайт.

Айтылган ойлорубузду шөкөттөш үчүн акындын ырларынан (кол жазмаларынан) алынган айрым мисалдарга кайрылабыз:

Бейли-куйу – мүнөзү, адамдын сапаты, жүрүм-туруму:

Жыйында сөзү эм болбойт,

Бейли [пейили – Т. С.] – куйу [кую] кең болбойт.

(инв. 188/399, 145-6.).

Чукак – зар – жетишсиз, кемчил, муктаж:

Ар качан ар [ал-аш- Т. С.] болот,

Балага чукак – зар болот (инв. 188/399, 171-6.).

Жалындуу-кызыл – 1. тартынбас, тайманбас; 2. бет алганынан кайтпаган; 3. эр жүрөктүүлүктүн үлгүсү:

Душманыңа калганда,

Жалындуу – кызыл чок элең (инв. 190/401, д.3, 247-6.).

Келтирилген мисалдарга, ошондой эле диссертацияда талдоого алынган маалыматтарга таянып, акындын ырларындагы синонимдерди төмөндөгүчө бөлүштүрүүгө болот:

1. Жалпы элдик тилге мүнөздүү болгон сөздөрдөн куралган/турган синонимдер (кубат-бел, өткүр-курч, көп-кыйла, кол-душман, күйүү-өрттөнүү, колот-жылга);

2. Контексттик синонимдер (көз жеткис – ыраактай, айдап-кууп, караңгылык-кеч, өчүү-кубаруу);

3. Автордук синонимдер (күчтүү-кайнаган, бүркөө-салынуу, кайып болуу-жоголуу, жалындуу-кызыл, казуу-чабуу, казуу-аңтаруу, эстейсиң-жетпейсиң, шанданып-тополоң, буралып-суналып-суйсалып);

4. Диалектилик-лексикалык синонимдер (бейли/пейли/пейили-куйу, таги/тдги-түбү, чукак-зар, барака-бдрдкд-пайиз/пдийиз) болуп бөлүнөт.

Келтирилген мисалдардан автордун элдик лексиканы, анын корун, семантикалык/семеналык системасын жакшы билгендигин көрөбүз. “Анткени кептин ар кандай түрү ойду жөн гана берип коюу менен гана эмес, ал ойду так, даана, түшүнүктүү жана зарыл стилдик норманын рамкасында берүү менен да шартташкан. Ушул негизде алып караганда, сөздөрдүн синонимдештиги стиль жаратуучу фактор катары да саналат” (Т. Аширбаев, Кыргыз тилинин стилистикасы, 2-китеп, 2000, 119-6.). Мына ушундай эле илимий ойду Барпы Алыкулов пайдаланган лексикалык синонимдер жөнүндө айтууга толук негиз бар.

Ошентип, синонимдерди жазуучулар, акындар, чыгармачыл интеллигенция өздөрүнүн чыгармаларында стилдик максатта, чыгарманын көркөмдүк сапатын, касиетин арттыруу, кубулжутуу үчүн колдонулат, мындайча айтканда, өзү жашаган турмушту, адамдардын ички-тышкы көрүнүшүн, турпатын жана башка ар кандай жактарын, реалдуу, ишенимдүү жана так сүрөттөө үчүн пайдаланышат.

“Ономастикалык көрүнүштөр жана аталыштар” иштин 2-бабынын 6-бөлүгүн түзөт. Мында ономастика номинация катары да жана номинативдик лексика катары да апеллативдик лексика сыяктуу эле коомдук турмушта үзгүлтүксүз, тынымсыз жана дагы ийкемдүү, универсалдуу кызмат өтөп келе жаткан көрүнүш, өзүнчө лексикалык деңгээлдеги система экендиги айтылат. Мына ошол себептен ономастикалык бирдиктерге, аталыштарга практикалык өңүттөн да, теориялык багыттан да айрыкча көңүл бурулууда. Ушундан улам биз дагы Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы ономастикалык бирдиктерге, аталыштарга кыскача токтолобуз. Андан калса, ономастикалык бирдиктер менен ономастикалык аталыштар автордун чыгармадагы берейин деген оюн, айтайын дегенин коштоп, улантып турган система жана системалык көрүнүштөргө жатат. Демек, көркөм текст (анын ичинде поэзия) менен ширелишкен аналитикалык абалга, информатикалык синтезге кирет.

Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы ономастикалык көрүнүштөр (ономастикалык аталыштар менен бирдиктер) - өзүнчө бир чоң лексико-ономастикалык илимий категория. Айрыкча анын лирикалык чыгармаларындагы – Мөлмөлүм, Мырзайым, Өзгөчөм, Дилбарым, Лөлүкан, Буракжан, Арзыкан, Карайкөз, Сапаргул, Акдилбар деген жана башка поэтикалык-эстетикалык антропонимдер акындын символикалык, уникалдуу концепциясы, ойдун борбордук бирдиги, уюткусу менен туташып турат. Демек, ономастикалык аталыштар менен бирдиктер да сөздүн, ойдун тилде жашоосун шарттап, алардын ички, өзүнчө табиятын ачып берет. Ушундан улам ал көркөм тексттин тутамы катары интерпретациялоого муктаж.

Ономастика адабиятты окутуу, мекен (өлкө) таануу сабактары да жана дагы ал координат, адресат маселелери, синхрония менен диахрониянын контекстинде да турат.

Биздин баамыбызда, кыргыз тилиндеги кийинки кездеги текстке байланыштуу изилдөөлөрдө, ошондой эле көркөм текстке лингвистикалык анализ жүргүзүүдө, кыргыз тилиндеги стилистикалык багыттагы эмгектерде да бул же тигил автордун чыгармасындагы ономастикалык бирдиктер менен аталыштардын көркөм чыгармага, анын идеялык максатына болгон катышы бар экендигине көңүл бурулууда.

Энчилүү аттар да апеллативдүү лексика сыяктуу эле: биринчиден, жергиликтүү диалектилик өзгөчөлүктөр менен, экинчиден, көркөм текст менен; үчүнчүдөн, автордук жекече чеберчилик менен карым-катышта болору байкалат. Демек, алар жалпы жонунан улуттук лексикалык фонду катары каралууга тийиш. Бүгүнкү күндө алар дүйнөлүк лексикалык-ономастикалык маданияттын алкагында да дал ушундай каралат.

Акындын аты – айтылышы менен жазылышы (транскрипцияланышы) – Парпи [Пдрпи – Т. С.], фамилиясы Аликул [Әликул – Т. С.], уруусу – төөлөс экен. Бул деген түштүк диалектилердин, анын ичинде түштүк батыш диалектисинин типтүү фонетикалык, орфоэпиялык нормасына төп келет. Ошондой эле айрым сөздөрдө – сөз башында башка диалектилердин арасында колдонулган [o] нун ордуна [ө] пайдаланылары (Өмүр), Башат/Булак деген топонимдер параллель колдонулары байкалат.

Ономастикалык лексика, филологиялык жактан алганда автордун ички руху, анын маданий кадировкасы менен байланышын, ойду мейкиндик жана мезгилдик жактан ырааттуулук абалга алып барып, окурманга көркөмдүк деңгээлде жеткиликтүү болушун камсыз кылат. Бул жагынан акындын өздүк көз карашы кыргыз ономастикасынын системалуу алкагында турат.

“Стилдик диалектизмдер” – бул иштин 3-бабы. Ал “Стилдик маанайдагы диалектизмдер”, “Салыштыруулар жана өтмө маанидеги көрүнүштөр”, “Оксюморондор жана редупликация”, “Каргыш сөздөр” деген төрт бөлүктөн турат.

“Стилдик маанайдагы диалектизмдерде” Барпы Алыкуловдун ырларындагы аллитерация менен ассонанска, алардын тыбыштык түзүлүшүнө жана алардын комбинатордук кубулушуна, диалектилик фонологиялык касиеттерине, тыбыштардагы уюмдашуу жана угумдуулугуна, анын баарынын фонетикалык стилистикага болгон катышы иликтенет. Ошентип, “сөздөр кепте бир эле убакта лексикалык, грамматикалык жана стилистикалык маанилерге ээ болот” (Т. Аширбаев, “Кыргыз тилинин стилистикасы”, 2-китеп, 2000, 87-б.).

“Салыштыруулар жана өтмө маанидеги көрүнүштөр”. Салыштыруу-стилистиканын, поэтиканын жана лингвистиканын категориясы. Анын

максаты ойду айкын көрсөтүү, таамай сүрөттөө максаты менен байланышкан. Көркөмдүктү андап билдирүүдө анын ролу чоң, ошол себептен ал оозеки да, жазма адабиятта да арбын колдонулат да, чыгармага эмоция тартуулап, көркөмдүк түс берет. Мына ушундай эле милдеттерди Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы салыштыруулардан да байкоого болот:

Жең билектей – өтө жетилген, көрүнүшү мыкты, бөтөнчө:

Жең билектей жал алган (инв. 424/213, 6-б.).

Желедеги кулуну ←

Барпы Алыкуловдо салыштыруулар арбын жолугат жана аларда байыркы статус-конструктус да кезигет. Кыскарган (морфологиялык эллипсис) түрү антропонимдерден (Айсулуу+ ай+дай+сулуу, Күнсүлүү+ күн+дөй+сулуу) да учурайт. Демек, акын байыркыны жана сейрек учураган лингвистикалык каражаттарды да чыгармасына жараткан, жарашыктуу, уккулуктуу абаз тартуулаган, сөздү фонограмма катары колдонгон.

Батырлык кылса Манастай,

Көлдө камыш курактай.

Көзүңүз жанган чырактан,

Көйкөлөсүң сымаптай (инв. 424/213, 28-б.).

Мындан акындык көркөмдүк, образдуулук үчүн салыштырууларды – сулуулук каражаттарды боектуулугу бар элдик элементтерди издегендигин, демек, чыгарманы элге жеткиликтүү кылыш үчүн элдин өзөгүндөгү системалуу булактарды пайдалангандыгын байкайбыз.

Өтмө маанидеги көрүнүштөр

Сөздөрдүн түз мааниси объективдүү дүйнөдө жашаган нерселердин, көрүнүштөрдүн белгилүү бир түшүнүк катарындагы жеке атоосуна негизделет да, сөздөрдүн мындай контекстсиз өзүнчө турган мааниси коомдун мүчөлөрүнүн аң-сезиминде ар дайыма түз мааниде колдонулат.

Сөздөр белгилүү бир контекстте, белгилүү бир сөздөрдүн курчамында өзүлөрүнүн түз маанилери менен кошо эле өтмө мааниде да колдонулат.

Сөздөрдүн өтмө мааниде колдонулушу көркөм адабияттын, оозеки чыгармалардын тилдери, көркөм текст менен байланыштуу. Мындай көрүнүш атам замандан бери келе жаткан факторлорго кирет.

Сөздү өтмө мааниде колдонуу – көркөм ойлонуунун жалпылыгы. Ага ар бир чыгармачыл инсан өзүнчө мамиле жасайт, түшүнүгүн сөздүн күчү менен реализациялайт. Демек, сөздүн өтмө мааниси – бир эле учурда лингвистикалык жана филологиялык категория болуп саналат да, ал аркылуу автордун көркөмдүк көрөнгөсү ченелет. Ушул көз карашты ойду борборунда кароо менен Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы ушул топту түзгөн лексикалык бирдиктерге токтолобуз.

Жолборс – жөлөк, тирек, арка бел, таяныч:

Кайраттуу жолборс сен элең,

Калкыңда чечен сен элең (инв. 190/401, д.3, 201-б.).

Жандандыруулар. Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы жандандыруулар жаратылыштагы табигый процесстерге карата колдонулат да, өтмө маанинин бир кубулушу – көркөмдүк катары кеңири пайдаланган. Мисалы:

Айтайын эми калкыңа, досум,

Ачык бир болсун жалпыга, досум.

Өлгөнүн [өлгөнүңдү – Т. С.] эл билсин, досум,

Өйдөтөн соккон жел билсин, досум.

Ажалың [ажалыңды – Т. С.] эл билсин, досум,

Алыстан соккон жел билсин, досум.

(Барпы, 1984, 124-125-б.).

Мында жел жандандырылып, анын түбөлүктүүлүгү, ошондой эле калыстыгы, адилеттүүлүгү метафора жолу менен берилип жатат. Мындай көрүнүш автордун философиялык көз карашы менен да байланыштуу.

Жандыруулар акындын “Аккан суу”, “Шамал”, “От” деген жана башка чыгармаларында кезигет.

Оксюморондор. Оксюморон – сөздөр өзүнчө жеке турганда каршы (опозициялык) мааниде болот да, семантикасы-структурасы боюнча антонимдик мүнөздү сактап, синонимдик маанайдагы антонимдин бир түрүнө жатат. Бул өзгөчө тил менен адабияттын кошулушундагы стилдик фигура, көркөм сөз каражаты жана ыкма болуп саналат. Ал ар кайсы акын-жазуучуда ар башкача болот. Барпы Алыкуловдун чыгармаларында төмөндөгүдөй оксюморондор кезигет:

Катуу басып, жүрбөй кел – 1. акырын, эч табыш чыгарбай, эч шек алдырбай; 2. бөтөнчө бат жана абайлоо:

Такалуу өтүк кийбей кел, досум,

Катуу [катуу – Т. С.] басып жүрбөй кел, досум

(инв. 198, д.1, 14-б., 68-куплет).

Ушул эле жерде төмөндөгүдөй оксюморон учурайт:

Жер билбесин басканың, досум,

Абайлап эшик ачканың, досум.

Бул оксюморон: “эч бир шыбырт, дабыш чыгарбоо; бөтөнчө абайлап басуу; эч бир дабыш билдирбей кел” деген маанини билдирет.

Каргыш сөздөр. терс эмоция менен байланышып, субъектинин объектиге, мындайча айтканда, кишинин турмушка, айлана-чөйрөгө болгон нараазычылыгын туюнтууга арналган - ички сезиминен чыгарган өздүк өкүмгө байланышкан. Алар Барпы Алыкуловдун чыгармаларында анчалык деле көп учурабайт. Биз топтогон материалдардын ичинен “Барпынын арманында” (инв. 190/401, д.3), “Кулмурза менен Аксаткын” (инв. 198, д.1) дастанында кезигет. Алар төмөнкүлөр (“Барпынын арманында”):

Катыны талак, кызы талак:

Тага-жээн чоң болуп бөгөп жатасыңарбы? Катыны талак, кызы талактар – деп сөгөт (инв. 190/401, д.3, 210-б.).

Каргыш сөздөр байыркы жана сейрек колдонулгандары (*куунасын, куурасын*), жалпы кыргыз колдонулгандары (үйүң күйгөн), түштүк диалектилерде учурагандары (катыны талак, кызы талак, атаңа наалат) жана автордук (алманын/жигддин гүлү гүбүлсүн, өрүк бышып эзилсин) болуп ажырайт. Алар биринчиден, бардык учурда тең кыргыз тилинин стиль жана стилистика маселелери менен байланышта; экинчиден, Барпы Алыкуловдун ырларындагы лексикалык катмарларга (микро системага) көз жүгүртүү аракетинин бир багыты менен туташкан.

Иштин “Жыйынтыгында” козголгон проблемалар кыскача корутундуланат.

Диссертация боюнча жарык көргөн эмгектери:

Китептери:

1. Кыргыз тилинин диалектологиясы: (Окуу куралы). – Бишкек: Сабыр, 2001. – 152 б., авторлош.

2. Кыргыз тилинин фонетикасы: (Окуу китеби). – Бишкек: Ростра, 2001, -119 б., авторлош.

Программалары:

3. Азыркы кыргыз тилинин программасы: (Фонетика, лексикология, диалектология боюнча). – Бишкек: Сабыр, 2000, -34 б., авторлош.

Макалалары:

4. Барпы Алыкуловдун сүйүү лирикасындагы лексикалык диалектизмдер // Жусуп Баласагын и современность: (Материалы научно-практической конференции). – Бишкек: Технология, 1988. –64-68-б.

5. Барпы Алыкуловдун поэзиясындагы фонетикалык диалектизмдер // Сборник научных трудов КГПУ им. И. Арабаева. – Вып.3. – Бишкек, 1999. - 152-155-б.

6. Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы морфологиялык диалектизмдер // Сборник научных трудов КГПУ им. И. Арабаева. – Вып.5. – Бишкек: КГПУ, 2001. –228-238-б.

7. Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы этнографиялык диалектизмдер // Кыргыз тили жана адабияты. – Каракол, 2002. –№3. – 40-45-б.

8. Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы фразеологизмдер, синонимдер жана оксюморондук көрүнүштөр // К.К.Сартбаев – окумуштуу жана педагог. – Бишкек: Бийиктик, 2002. – 88-92 – б.

9. Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы стилистикалык-семантикалык деңгээлдеги көрүнүштөр, сөздөр // К.К.Сартбаев – окумуштуу жана педагог. – Бишкек: Бийиктик, 2002. – 93-98 – б.

10. Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы айрым лексикалык көрүнүштөр // Диалог цивилизации на великом шелковом пути:

(Материалы международной научной конференции, Бишкек, 26-27.09.2001г.). – Б.:БГУ, 2002. – 159-164 – б. (авторлош).

11. Барпы Алыкуловдун чыгармаларына диалектологиялык – тестологиялык мамиле // Диалог цивилизации на великом шелковом пути: (Материалы международной научной конференции, Бишкек, 26-27.09.2001г.). – Б.:БГУ, 2002. – 164-169 – б.

12. Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы ономастикалык бирдиктер жана аталыштар: («Дүйнө сен» деген чыгармасындагы мисалдар боюнча) // Жусуп Баласагун атындагы Кыргыз улуттук университетинин жарчысы. – Б.:КУУ, 2002. – 1-серия, 3-4-чыгарылышы. – 129-132 – б.

13. Барпы Алыкуловдун «Кулмурза менен Аксаткын» чыгармасындагы диалектилик денгээлдеги көрүнүштөр // Жусуп Баласагун атындагы Кыргыз улуттук университетинин жарчысы. – Б.:КУУ, 2002. – 1-серия, 3-4-чыгарылышы. – 132-134 – б.

АННОТАЦИЯ

Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы диалектизмдер

Иште кыргызга таанымал акын, ичкилик диалектисинин өкүлү Барпы Алыкуловдун кол жазма эмгектеринде жолуккан диалектилик өзгөчөлүктөргө кыргыз адабий тилине салыштырмалуу иликтөө жүргүзүлөт. Жергиликтүү диалектилик өзгөчөлүктөр – тарыхый лингвистикалык категория. Ал эми ошол диалектинин өкүлүнүн көркөм чыгармаларында (бөтөнчө поэзияда) диалектилик өзгөчөлүктөрдүн болушу, аткарган кызматы, көркөмдүк бөтөнчөлүгү, стилдик табияты айрыкча кызыгууну жаратып, практикалык жактан да, теориялык жактан да тилдин системасы менен айкалышта болгон аналитикалык көрүнүштү түзөт.

Акындын ырларынын өзөгүн кармап, аларга өмүр жаратып турган өзөк-тил, сөз каражаттары. Алар динамикалык көрүнүш катары да, бир чөйрөдө коммуникативдүү кызмат өтөгөн функциясы боюнча да, элдик тилдин системалуу уюмдашкан кубулушу катары да бөтөнчө бир динамикалуу кубулжума өңүт. Ошондуктан ал бир эле учурда тилге, анын бөлүмдөрүнө комплекстүү түрдө анализ жасоого багыт берет. Бул иште дал ушундай аракеттер жасалды.

АННОТАЦИЯ

Диалектизмы в произведениях Барпы Алыкулова

В данной монографии анализируются рукописные работы, записанные от самого известного, талантливого акына, представителя юго-западного (или ичкиликского) диалекта Барпы Алыкулова. В резюме его поэтических произведениях отражены диалектные особенности названного региона кыргызского языка. Все эти данные рассматриваются как лингвистические,

художественные и исторические факты, связанные со стилистическим своеобразием творческой лаборатории поэта.

Языковые картины в произведениях Барпы Алыкулова подвергаются анализу с точки зрения типичных и характерных особенностей употребления лингвистических средств, а также творческого подхода акына к тем или иным диалектным словесным средствам.

В работе особенно тщательно анализируются такие категории диалектизмов, как фонетические, морфологические, лексические, семантические, этнографические, фразеологические, синонимичные, ономастические диалектизмы. Также исследуются диалектизмы, имеющие художественные нюансы, окраску, тесно связанные с творчеством Барпы Алыкулова такие как стилистические диалектизмы, сравнения и переносные смыслы диалектизмов, оксюмороны и редупликации. Все эти данные, по мнению диссертанта, имеют как практическое, так и теоретическое значение для кыргызской диалектологии.

ANNOTATION

Dialectisms in Barpy Alykulov's works

Manuscripts, dictated by the most famous and talented akyn, the representative of the southern-west dialect, Barpy Alykulov are analyzed in this monograph. Dialectic peculiarities of the mentioned-above region of the Kyrgyz language were reflected in his poetic works. All the data are considered as linguistic, expressive and historical facts, related to the stylistical particularities of the creative laboratory of the poet.

Language pictures, in Barpy Alykulov's works, are analyzed from the point of view to show typical particularities in usage of linguistical means, as well as to show the creative approach of the akyn to diftente language means.

Such categories as phonetic, morphological, lexical, semantic, ethnographi, phraseological, synonymic and onomastics dialectisms are thoronohly analyzed. Dialectisms, having expressive nuisances and shades and closely connected with the creative activity of Barpy Alykulov, such as stylistical dialectisms, comparisons and figurative senses of dialectisms, reduplications and oxymorons are also consired. In the author's opinion all these data, have both a practical and theoretical importance for the Kyrgyz dialectology, too.

Сыдыкова Толгонай Көчкөнбаевна

Барпы Алыкуловдун

чыгармаларындагы диалектизмдер

(Кандидаттык диссертациянын авторефераты)

Тех.редактор **Б.К.Курманалиев**

Басууга 14.03.2003 ж. берилди. Форматы 60x84¹/₁₆.

Офс. кагазы. Офс. басуу. Көлөмү 1,0 б.т. Нускасы 100 экз. Заказы 91.

720044. г.Бишкек, "Текник" ББ, Сухомлинов көч, 20.

т. 42-14-55, 54-29-43

E-mail: ict@ktu.aknet.kg, teknik@netbox.ru